

TEMIDA

2024, vol. 27, br. 1, str. 29-52

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2401029P>

Pregledni rad

Primljeno: 23.1.2024.

Odobreno za štampu: 15.4.2024.

Faktori ravnoteže u društvu koji pokreću i sprečavaju nasilje¹

OLIVERA PAVIĆEVIĆ*

ALEKSANDRA BULATOVIĆ

Kontinuirani pejzaž nasilja koje se odvija paralelno sa svakodnevnim životom podriiva naš osećaj blagostanja, bezbednosti i poverenja u efikasnost institucija koje su očigledno neuspešne u usmeravanju pojedinca da deluje i reaguje na društveno poželjan način. Autorke u tekstu razmatraju fenomen nasilja unutar okvira objektivno uspostavljenih struktura i sticaja datih okolnosti, među kojima dominiraju ekonomska polarizacija i polarizacija moći, argumentujući da masovna ubistva iz vatrenog oružja predstavljaju faktore koji značajnije utiču na pojavu i učestalost nasilja. Kako je moralna kompetencija jedan od ključnih resursa društva za uspešno suočavanje sa adaptivnim zahtevima, posebno tokom kriznih situacija, povećanje povezanosti, razvoj moralne kompetencije i povećavanje empatije imperativi su za izgradnju društva koje može dosledno i uspešno da odgovoriti na (moralne) izazove koje mu postavlja okolina. Cilj ovog rada je da pruži osvrt na socijalne i individualne faktore kao uzročnike pojave nasilja, društveni ambijent i opšti kontekst nasilja, kao i da ukaže na značaj moralne kompetencije za sprečavanje nasilja i umanjenje rizika neadekvatnog reagovanja društva na moralne izazove.

Ključne reči: nasilje, moć, masovno ubistvo, moral, (ne)ravnoteža.

¹ Ovaj rad predstavlja rezultat angažmana autorki u skladu sa Radnim planom i Programom Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja (na temelju ugovora br. 451-03-66/2024-03/200039) i prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu (ugovor br. 451-03-66/2024-03/200025) sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

* Dr Olivera Pavićević je viša naučna saradnica Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. E-mail: oliverapavicevic4@gmail.com.

Dr Aleksandra Bulatović viša naučna saradnica Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu. E-mail: aleksandra.bulatovic@instifdt.bg.ac.rs.

Uvod

Nasilje je fenomen kome se u oblastima praktičnih politika posvećuje mnogo pažnje, naročito tradicionalno najviše proučavanom direktnom, interpersonalnom nasilju, koje je neposredno vidljivo i nosi negativnu konotaciju. U literaturi postoje mnogobrojne definicije nasilja i njihov sadržaj zavisi od toga ko ih definiše, sa kojim ciljem i u kom kontekstu. Međutim, izvesno je da je nasilje kompleksan pojam, a različite naučne discipline ga raznoliko određuju. Postoje znatne razlike između teorijskih i praktičnih, kao i između pravnih, psiholoških, antropoloških i socioloških definicija. Kriminologija razmatra nasilje usko, kroz pojedine forme interpersonalnog nasilja, čime fokusira direktne manifestacije nasilja, a isključuje njegove strukturne oblike. Ako se fenomenu nasilja prilazi, na primer, iz perspektive ljudskog procvata (*human flourishing*), ono će prvenstveno biti shvaćeno u formi strukturnog nasilja, koje se ispoljava kroz različite forme siromaštva i socijalnog isključivanja. Galtung (1969), tvorac savremenih mirovnih studija, uočavajući da nasilje može biti i indirektno i suptilno, određuje ga kao oblik socijalnog odnosa – za njega je uticaj nasilje.

U društvenim naukama ne postoji univerzalno prihvaćena, usaglašena definicija nasilja. Pojedini autori čak smatraju da bi precizno definisanje nasilja ograničilo naše uvide u njegove mnogostruke forme, pa je radi očuvanja kreativnog promišljanja o nasilju neophodno tretirati ga kao fluidan fenomen. Međutim, potrebno je razumeti nasilje kao oblik društvenog odnosa kako bi se mogli pratiti procesi društvene integracije. Državu karakteriše i to što ona polaže pravo da vlast njenog upravnog aparata i njenih poredaka važi u jednoj oblasti, i što to svoje pravo obezbeđuje nasiljem. U smislu u kom državu definiše *Maks Veber*, ona predstavlja entitet koji ima „monopol na legitimnu upotrebu *nasilja*“, a koji određuje efektivnost vladavine, odnosno moć države (Veber prema Pavlović, 2009). Moć predstavlja izgleda da se u okviru jednog društvenog odnosa sprovede sopstvena volja, te je ona deo kategorijalnog aparata nasilja. Pretnja nasiljem (implicitno nasilje) i eventualno njegova primena (stvarno nasilje), specifično je sredstvo upravljanja zajednicom, ali po principu *ultima ratio*, kada zataje druga sredstva. Istovremeno, nasilje je specifičan faktor individualne otpornosti i otpornosti organske zajednice. Organska zajednica je ona zajednica koju obeležavaju prisni odnosi, snažne emocije, uzajamna solidarnost i osećaj zajedničke pripadnosti, zajednica u kojoj ljudi žive, za

razliku od društva koje predstavlja zajednicu u kojoj ljudi ostvaruju određene interese. Individualno nasilje i nasilje neformalne, organske zajednice jeste organsko nasilje i njega treba razlikovati od nasilja države, jer se organsko nasilje u velikoj meri konstituiše u opoziciji prema državi.

Masovna ubistva iz vatrenog oružja u javnosti (*public mass shootings*) novija su pojava u Srbiji, koja je, osim kolektivnog osećanja užasa, rezignacije i revolta, pokrenula pitanja o uzrocima i razlozima čije bi osvetljavanje potencijalno omogućilo prevenciju tragičnih događaja tog tipa. Neki od prvih pokušaja su se odnosili na uspostavljanje paralele sa društvima u kojima su ovakva ubistva prisutna u dužem vremenskom periodu, a to su, pre svega, Sjedinjene Američke Države (SAD). Masovna ubistva u SAD beleže konstantan porast u poslednjih pedeset godina, a njihovi štetni efekti dovode do negativnih posledica po mentalno zdravlje miliona Amerikanaca, uključujući strah, anksioznost i bolesti povezane sa psihološkim tegobama (Cabrerera, Kwon, 2018). U 2023. godini u SAD je prijavljeno i potvrđeno 566 masovnih pucnjava iz vatrenog oružja čiji efekti dovode do porasta depresije, anksioznosti i samoubilačkih pokušaja, posebno kod adolescenata koji prijavljuju viši stepen osećanja straha i zabrinutosti (Graf, 2018).

Kontinuirani pejzaž nasilja koje se odvija paralelno sa svakodnevnim životom podriva osećaj blagostanja, bezbednosti i efikasnosti, pre svega kod osoba čije je mentalno stanje već u krizi. Kada se takav stres posmatra u kontekstu pandemije, sukoba na Bliskom Istoku i Ukrajni, ekonomskih izazova, političke polarizacije, katastrofa povezanih sa klimatskim promenama i drugim faktorima, uočava se kombinovanje stresora koje provocira pojavu „kaskade kolektivnih trauma“ (Silever i dr., 2020). Decenije istraživanja o kolektivnim traumama ukazuju da svaka od ovih kriza, nezavisno, može imati posledice na pojedince koji su joj izloženi, u rasponu od kratkoročne anksioznosti do dugoročne depresije i posttraumatskog stresa. Takođe, neka istraživanja su pokazala da su određene društvene grupe bile u većoj meri pogođene stresnim faktorima (socijalno deprivilegovani, etničke i rasne manjine). Strah od masovnih pucnjava je prisutan u celoj američkoj populaciji, uključujući i trećinu odraslih, koji kažu da sada izbegavaju određena mesta i događaje kao rezultat tog straha (Adams, 2019). Pandemija nasilja, kao jedan od snažnijih socijalnih stresora, ugrožava mentalno zdravlje ljudi, posebno adolescenata koji se još uvek nalaze u formativnom periodu. Nezdrava klima u kojoj se čovek oseća da je u neprijateljski nastrojenoj sredini, kao i izloženost prizorima nasilja i patnji,

dovode do stanja egzistencijalne nesigurnosti i vitalne ugroženosti, kao i do ekstremnog porasta kriminaliteta (Pavićević i dr., 2013: 26).

Neprestano prisustvo nasilja povezano je, između ostalog, sa promenama u sferi medija. Unapređene tehnološke mogućnosti omogućavaju neprestano izveštavanje o nesrećama sa lica mesta u realnom vremenu, čime se kolektivne traume prenose rekordnom brzinom i intenzitetom. Podaci koji su dobijeni u razgovorima sa osobama izloženim medijskim izveštajima u danima traumatičnih događaja (na primer, bostonski bombaški napad) pokazuju da su one prijavile veći akutni stres u poređenju sa osobama koje su bile direktno izložene napadu (Garfin i dr., 2020).

Istraživanja o kaskadnim kolektivnim traumama su ograničena, ali su pojave višestruke krize nakon prirodnih katastrofa neosporne, a posledice takvih događaja povezane su sa padom poverenja u vlast, nižim nivoom zadovoljstva životom, nižom tolerancijom na stres i funkcionalnim oštećenjem (Silver i dr., 2020). Ako se sa posledica vratimo na pitanje uzroka koji dovode do masovnih ubistava iz vatrenog oružja, koja se, neosporno, svrstavaju u kategoriju traumatskog događaja, možemo prepoznati efekat začaranog kruga koji posledice pretvara u uzroke i obrnuto. U nizu društvenih, psiholoških, ekonomsko-političkih okolnosti, koje mogu dovesti pojedinca do stanja u kome je sposoban da izvrši masovni zločin, postoje indicije da određeni faktori značajnije utiču na pojavu i učestalost ovog fenomena.

Iako se fenomenom masovne pucnjave bave brojne profesije i naučne discipline, uključujući novinare, naučne istraživače, kreatore javnih politika i agencije za sprovođenje zakona, ne postoji naučni konsenzus oko precizne definicije, a time i ujednačenog statističkog praćenja masovnog ubistva iz vatrenog oružja (Smart, Schell, 2021). U radu je prihvaćena definicija koja masovno ubistvo iz vatrenog oružja označava kao incident u kome su četiri ili više žrtava ubijene iz vatrenog oružja u jednom događaju, koji može da se dešava u javnom prostoru, a isključuje druge osnovne kriminalne aktivnosti i uobičajene okolnosti kao što su naoružana pljačka, kriminalni obračuni, svađa, ljubomora i drugi (Krouse, Richardson, 2015). Takođe, masovno ubistvo iz vatrenog oružja u javnosti se razlikuje od *familicida*, koji se definiše kao ubistvo četiri ili više članova porodice, najčešće supružnika ili intimnog partnera i dece. Masovna ubistva u javnosti i masovna ubistva u porodici, iako dele neke karakteristike, razlikuju se po tome što učinioci masovnih ubistava u javnosti nisu deo porodice ubijenih (Krouse, Richardson, 2015: 9). Ono

što je zajedničko za brojna objašnjenja ove vrste homicida, jeste usmerenost na implikacije zakona o kontroli vatrenog oružja, uticaj medijskih sadržaja i individualnih karakteristika učinioca. Nesporno je da se ubistvo, generalno, mora posmatrati kao faktor nasilja koji se može pronaći u različitim oblastima. Sa tim u vezi, individualni faktori vezani za strukturu ličnosti i njen rani razvoj predstavljaju već afirmisan i primaran faktor, ali činjenica da se rasprostranjenost kako ubistava, tako i nasilja uopšte, upadljivo razlikuje u okolnostima relativne stabilnosti socijalnog sistema u odnosu na periode turbulencije, ukazuje da se socijalnim faktorima mora posvetiti pažnja (Simeunović-Patić, 2003). Analiza društvenih faktora kao pretpostavljenih elemenata u objašnjenju masovnih ubistava iz vatrenog oružja ovaj oblik homicida stavlja u kategoriju društvenog fenomena. Opšta je pretpostavka da dejstvo socijalnih faktora na rasprostranjenost ubistava nije ni jednostavno, niti je jednobrazno (Simeunović-Patić, 2003).

Razmatranje društvenih faktora u generisanju psihosocijalnog ambijenta koji pogoduje tragičnim ekscesima ovog tipa može ići u različitim pravcima. Istraživanja su testirala različite kontrolne varijable, poput gustine stanovništva, brojnosti manjinskih grupa, stope nezaposlenosti, nivoa obrazovanja (videti Kwon, Cabera, 2019a; Petkovich, 2022). Rezultati nekih istraživanja (Kwon, Cabera, 2019b) ukazuju na to da postoji značajna veza između nejednakosti u prihodima i pojave masovnih ubistava iz vatrenog oružja u javnosti. Za razliku od povezanosti nejednakosti u prihodima i masovnih ubistava koja je potvrđena sa intervalom poverenja od 95%, ne postoji pouzdana veza pojave masovnih ubistava iz vatrenog oružja i stope siromaštva (Kwon, Cabera, 2019b). Važno je napomenuti da su ove veze uspostavljene na bazi statističkih korelacija i da ne podrazumevaju nužnu uzročnost.

Cilj ovog rada je da pruži osvrt na socijalne i individualne faktore kao uzročnike pojave nasilja, društveni ambijent i opšti kontekst nasilja, kao i da ukaže na značaj moralne kompetencije za sprečavanje nasilja i umanjeње rizika neadekvatnog reagovanja društva na moralne izazove. U prvom delu teksta se prezentuju teorijski uvidi o uzrocima masovnih ubistava iz vatrenog oružja kao fenomena koji određuju socijalni i individualni faktori, fokusirajući individualne i rodne specifičnosti izvršilaca, strukturalno nasilje i psihologiju društvene nejednakosti. Preko razmatranja ubistva kao ekstremnog vida nasilja koje odražava volju za moć, na primeru Srbije, opšti kontekst nasilja se određuje kroz odnos društvenog ambijenta i habitusa kao delatnog

nesvesnog principa zajednice. U zaključnim razmatranjima ukazuje se na značaj moralne kompetencije za suzbijanje nasilja i uspešno suočavanje društva s adaptivnim zahtevima koje pred njega nasilje postavlja.

Na tragu teorija o socijalnim i individualnim faktorima kao uzročnicima pojave masovnih ubistava iz vatrenog oružja

Nasilje se povezuje sa društvenim odnosima na složen način (Bulatović, Pavićević, 2021: 68). Međuzavisnost između društva i emocija, kao ključni element u proučavanju ljudskog ponašanja, ističe sociološka teorija ljudskih emocija koja navodi kao fundamentalnu životnu činjenicu da emocije nisu izolovane individualne manifestacije, već su duboko ukorenjene u društveni kontekst. Sociološki pristup emocijama ne samo da analizira kako pojedinci doživljavaju i izražavaju emocije, već istražuje i kako društvene strukture, norme i odnosi oblikuju te emocionalne izraze (Kišjuhas, 2015). Ovaj pristup prepoznaje da su emocije društveno konstruisane i da se oblikuju kroz društvene interakcije. Društvene norme, vrednosti i očekivanja određuju, na primer, koje se emocije smatraju prikladnim u određenom kontekstu ili kako bi trebalo reagovati na određene društvene događaje. Takođe, istražuje se kako društvene institucije utiču na emocionalni doživljaj pojedinaca i oblikuju njihov odnos prema emocijama.

Kompleksnu dinamiku između pojedinca i društva Simmel (1950) sagledava kroz teorijski okvir socijalne razmene, navodeći takmičenje kao prisutno u svim oblicima ljudskih odnosa – socijalne grupe svih vrsta, ekonomske, verske, porodične formiraju se iz nužnosti, kako bi pojedinci zadovoljili svoje interese putem različitih oblika društvenosti. Pretpostavio je da su socijalni akteri inherentno motivisani potrebom za dominacijom i postizanjem dominacije (Simmel, 1950). Za njega dominacija nije čisto animalna, već je društveni nagon inherentan pojedincu, koji predstavlja izraz njegove volje putem koje on može ostvarivati svoj uticaj na druge, može oblikovati druge osobe i izazvati njihovu patnju. Kao rezultat tog imanentnog socijalnog impulsa, svaka socijalna interakcija je prožeta nekim oblikom borbe za supremaciju (van Gemm, 2009: 13). Stremljenje pojedinca da nadmaši druge dolazi do izražaja u svim mogućim oblicima nove razmene, zajedno sa nadom da je moguće produžiti neku vrstu očigledne superiornosti. Kao deo ovog urođenog nagona,

hijerarhije dominacije su sveprisutne i neizbežno će se razvijati u svim ljudskim zajednicama. Identifikovanje društvenih situacija koje prete dominaciji pokreću borbu za dominaciju (Simmel, 1950).

Za razliku od popularnih tumačenja koja učinioce masovnih ubistava shvataju kao „poremećene” osobe koje nasumično ciljaju žrtve tokom napada, u praksi se pokazalo da je u većini slučajeva (48%), reč o činu koji je motivisan osvetom prema određenim pojedincima, kao i da se polovina masovnih ubistava (51%) može dovesti u vezu sa nekim prethodnim incidentom u životu pojedinaca koji je povezan sa negativnom promenom u socijalnom, emotivnom ili nekom drugom ličnom statusu (Capellan, Jiao, 2019). Nakon odabira cilja, učinioци obično prolaze kroz niz pripremnih postupaka, uključujući nabavku vatrenog oružja, osmatranje cilja, obuku, simulacije napada i prikupljanje logističkih informacija za napad. Osnovni cilj pucnjave utiče na datum i vreme izvođenja napada - učinioци koji ciljaju određene pojedince biraju datum i vreme kada su te specifične žrtve prisutne. Nasuprot tome, učinioци koji ciljaju što više ljudi, biraju datum i vreme kada će najviše potencijalnih žrtava biti prisutno (Capellan, Jiao, 2019).

Individualne i rodne specifičnosti izvršilaca

Potreba za dominacijom čini veliki deo ljudskog ponašanja. Jedno razumevanje ove potrebe objašnjava je kao evolutivni psihološki mehanizam (Tooby, Cosmides, 1990). Savremeni društveni akteri u sebi nose psihološke mehanizme koji su se tokom generacija ljudskog razvoja pokazali uspešni u procesima društvene razmene, statusa, održavanja prestiža, reputacije, uspostavljanja hijerarhije i ispoljavanja agresije (Buss, 1995). Nasilno ponašanje najčešće je kod mladih muškaraca, posebno neoženjenih (van Gemm, 2009: 16). Na tragu Darwinove teorije o muškoj adaptaciji u reproduktivnom procesu, mladi muškarci su skloni većem stepenu kompeticije, agresivnosti i većoj verovatnoći da će ubiti ili biti ubijeni (Andersson, 1994). Gotovo svi nasilni prestupnici prvi put manifestuju svoje sklonosti između četrnaeste i osamnaeste godine (sa početkom puberteta), sa nasiljem koje vrhunac dostiže u ranim dvadesetima - ova distribucija starosne dobi nasilništva često se navodi kao „zakon prirode” koji je bio konstantan u proteklih 150 godina (Goring, 1913; van Gemm, 2009: 16). Veliki broj ubistava su retke, fatalne posledice univerzalnog takmičenja među muškarcima za status i poštovanje, a ovi društveni resursi su u muškoj psihi

postali vrednovani zbog pozitivnih efekata u prilagođavanju i alternativnom dostizanju društvenog prestiža (Daly, Wilson, 1988; Wilson, 1996).

Prema rezultatima pojedinih empirijskih studija, agresivni pojedinci pokazuju izrazit egoizam i aroganciju. Konvencionalno, i po teorijskoj inerciji, to se tumačilo niskim samopoštovanjem, ali Toch (1993: 136) je tokom svog istraživanja uočio da su oni koji imaju izuzetno povoljne stavove o sebi skloni da ne poštuju druge i, u skladu sa tim, zaključio da se osećanje neadekvatnosti nasilnih muškaraca može objasniti i preteranim samopuzdanjem, kao i saznanjem da oni zahtevaju neopravdano poštovanje. Ovo zapažanje je blisko ideji da se nasilje češće javlja kod pojedinaca sa preterano visokim mišljenjem o sebi. Ocena da su neutemeljeno visoko samopoštovanje, zasnovano na visokoj samoproceni individue koja nije u skladu sa eksternom evaluacijom te procene, presudno za njenu nasilnu reakciju, suprotstavlja se tumačenjima da su agresija i druga antisocijalna ponašanja ukorenjena u niskom samopoštovanju (Baumeister i dr., 1996).

Iako povoljna samoevaluacija ima uglavnom pozitivne konotacije, ona ima i manje povoljna značenja koja se odnose na ponos, egoizam, aroganciju, čast, narcizam i osećanje superiornosti. Određujući svoje sopstvo prema drugima na način koji podrazumeva prestiž i divljenje od strane drugih individua, povoljna ocena o sebi se često gradi bez obzira na njeno realno pokriće u stvarnosti. U osnovi takve samoprocene, bilo da je stvarna ili nerealna, stoji prenatlaženi egoizam (Pavićević i dr., 2013: 172). Pretpostavka da neko postaje nadređeno biće na osnovu široko povoljne procene o sebi, relevantna je sa stanovišta veze između samoprocene i nasilja (Baumeister i dr., 1996). U daljem opserviranju individua sa visokim samopoštovanjem, ovi autori zapažaju da takvi pojedinci imaju više motivacije da traže samopotvrdu, za razliku od individua sa niskim samopoštovanjem, koje najčešće izbegavaju okolnosti koje mogu da dovedu njihove samoprocene u iskušenje. Pokazalo se da ljudi sa visokim, precenjenim samopoštovanjem nisu rasterećeni i bezbrižni kada su u pitanju uvrede, kritike i nepoštovanje. Oni imaju jake, nekad i iracionalne reakcije na negativne povratne informacije (McFarlin, Blascovich, 1981; Baumeister, Tice, 1985; Baumeister i dr., 1989; Blaine, Crocker, 1993). Verzija u kojoj visoko samopoštovanje najverovatnije dovodi do nasilja sugerise da egoizam nosi rizik od vršenja direktnog nasilja jer će ljudi koji smatraju da su nadređeni osetiti pravo na posezanje za resursima drugih, naizgled nižih bića, bez griže savesti, uključujući rizik koji je značajan

element za povoljnu samoprocenu. Samopoštovanje nije nezavisan i direktan uzrok nasilja već je to visoko samopoštovanje u kombinaciji sa pretnjom egu. Agresivnost se javlja u situaciji kada su dovedeni u pitanje visoki stavovi individue o sebi, kada joj se ti stavovi osporavaju, izrugavaju ili dovode u opasnost (Pavićević i dr., 2013: 172). U tom smislu, agresija proizlazi iz kolizije koja postoji između povoljne samoprocene i nepovoljne eksterne procene. Egoizam kome prethodi revidiranje povoljnog mišljenja individue o sebi dovodi do nasilja. Motiv za održavanje konzistentne samoprocene znači da ljudi koji misle loše o sebi mogu odoleti lošim povratnim informacijama, dok oni koji misle jako dobro o sebi to nisu u stanju i reagovali loše na nepovoljne povratne informacije. Nesklad u samoproceni i eksternoj proceni dovodi do nasilja što ukazuje na presudnu vezu između egoizma i nasilja (Pavićević i dr., 2013: 176).

Shodno prikazu prethodnih teorija, čini se da je kratkoročno fizičko nasilje najjednostavniji način za pojedince da podignu svoj status među vršnjacima, da steknu materijalna dobra ili moć nad drugima (van Gemm, 2009). Međutim, društveni kontekst može manje ili više pogodovati povećanoj agresiji, a osvajanje višeg društvenog statusa je svojom univerzalnošću prevazišlo pol kao strateško sredstvo muškaraca u osvajanju resursa, partnera ili statusa (van Gemm, 2009). Uspeh u svim oblastima života znači sposobnost pojedinca da sebe predstavi bolje od drugih. Faktori koji čine hijerarhijski lični interes su višestruki i međusobno se dopunjuju. Tipični su: konkurentnost, makijavelizam, orijentacija ka uspehu, individualizam, prihvatanje društvene nejednakosti (Boehnke i dr., 1998; Hadjar 2004).

Koncepcija strukturalnog nasilja

Jedna od danas najrazvijenijih socioloških koncepcija o faktorima kriminaliteta jeste koncepcija strukturalnog nasilja, koja u suštini predstavlja deo teorije o poreklu agresivnog ispoljavanja iz frustracija, ali insistira na socijalnoj strukturi kao njihovom primarnom izvoru (Jugović i dr., 2008). Povezivanje društveno-ekonomskog konteksta sa ciljem da se utvrdi da li se masovna ubistva dešavaju tamo gde preovlađuju loši ekonomski uslovi moglo bi se poslužiti analogijom o povezanosti većeg stepena nasilnog kriminaliteta sa ekonomskim prilikama i nivoom obrazovanja, zaposlenosti (Chiricos, 1987; Grogger, 1997; Freeman, 1999). Veza između strukturalnog i direktnog (bihevioralnog) nasilja je pozitivna i snažna. Oni koji su hronične žrtve strukturalnog

nasilja, okreću se direktnom nasilju – nasilje je odgovor ljudi koji se osećaju poniženo i odbačeno, inferiorno i neadekvatno, a strukturalno nasilje upravo pojačava takva osećanja (Jugović i dr., 2008: 448). Kriminalizacija socijalnih konflikata, kao posledica pada društvenosti, čini nasilje dominantnim fenomenom poznog kapitalizma. Nasilni konflikti bez koherentnog ideološkog i klasnog opredmećenja oslobodili su nasilje od vladajuće ideologije, tako da država više nema monopol nad nasiljem i svako se njime može oglasiti u spletu brutalnosti i nasilja svakodnevnog života koji doživljava kao beznađe i očaj (Pavićević i dr., 2013: 99).

Teorija anomije je jedno od najpoznatijih teorijskih objašnjenja koje povezuje nejednakost prihoda sa nasiljem i kriminalitetom (Merton prema Jugović, 2014)². Oni koji žive u zajednicama sa značajnim disparitetima u prihodima doživljavaju visok nivo relativne deprivacije, stvarajući okruženje koje obiluje besom, frustracijom, neprijateljstvom i hostilnošću. Blokada ciljeva kao efekat socijalnih napetosti može biti posebno zabrinjavajuća kada populacija ima teškoća da postigne socijalno-ekonomski uspeh i status, što dovodi do većih stopa kriminaliteta i nasilja. U tom smislu, može se uspostaviti veza između ekonomskih uslova i masovnih ubistava, tako što utvrđena korelacija između ekonomskih faktora (loše ekonomske okolnosti, izrazita socijalna nejednakost i polarizacija, nizak nivo obrazovanja, nezaposlenost, ekonomska recesija) i nasilničkog kriminaliteta u svim njegovim varijacijama generiše stanje društvene anomije.

Strukturalno nasilje, dakle, rezultira prevagom negativnih kolektivnih i individualnih osećanja, poput besa, bezvezneznadežnosti, suicidnosti, marginalizovanosti, nepoverenja i neprijateljstva.³ Reč je o psihosocijalnom ambijentu koji karakteriše povišena tolerancija na nasilje, moralna ravnodušnost, cinizam, surova kompeticija, gubitak saosećanja, smanjivanje socijalne kohezije, socijalna otuđenost i izolovanost i dominacija prava na odmazdu uz patološku samopercepciju nadmoćnosti u odnosu na ostale, inferiorne pojedince. Želja

---

² Devijantni tipovi društvenog odgovora pojedinca na anomiju su: inovacija, ritualizam, povlačenje i bunt. Merton je idejom anomije nagovestio ulogu moći i klasnog sukoba u analizi devijantnih ponašanja. Zato ga kritičari iz reda radikalnih teorija često i nazivaju „opreznim pobunjenikom“, a neki drugi (desničari) teoriju opisuju kao „miris Marksa u funkcionalizmu“ (Jugović, 2014: 17).

³ Iz klasno monopolizovane podele potencijalno jedinstvene i univerzalne ljudske životne delatnosti proizilazi strukturalno-sistemska povezana hijerarhijska raspodela nejednakog pristupa proizvodima klasno podeljene životne delatnosti ili „svojini nad materijalnim bogatstvom“, nejednakog pristupa učešću u donošenju strateških odluka o organizovanju te delatnosti ili „političkoj moći“, te nejednakog pristupa višim nivoima formalnog obrazovanja ili znanju i kulturnom ugledu (Vratuša, 2013: 50).

za osvetom i odmazdom protiv društva i društvene grupe motiviše nasilje koje pokreće masovno ubistvo (Turchin, 2018). Nestabilne ekonomske i društvene okolnosti podudaraju se sa psihološkom nestabilnošću pojedinaca koji se opredeljuju za nasilje kao revanšistički čin. Nasilje se može interpretirati kao reakcija nemoći izolovane individue u ambijentu moralne kontuzije i ravnodušnosti (Pavićević i dr., 2013: 99).

Psihologija društvene nejednakosti

Kwon i Cabrera (2019b) su sproveli istraživanje kojim su obuhvatili period od 1990. do 2015. godine i podatke iz 3144 okruga SAD iz tri različite baze podataka o kriminalitetu. Analizirali su podatke o socioekonomskim faktorima i kontrolnim faktorima u slučajevima masovnih ubistava iz vatrenog oružja. Porast masovnih ubistava iz vatrenog oružja povezali su sa dramatičnim rastom ekonomske nejednakosti u razvijenim ekonomijama širom sveta. Rastuća bifurkacija nacionalne ekonomske nejednakosti je posebno izražena u SAD, gde je prihod 0,1% najbogatijih stanovnika godišnje rastao za 4% u periodu od 1980. do 2011. godine, dok je prihod niže rangiranog ostatka od 99% stanovništva, godišnje rastao samo za 0,6% od 1976. do 2007. godine (Kwon, Cabrera, 2019b: 1). Ekonomska polarizacija kreira društveni milje koji nije lako merljiv, ali za koji se može pretpostaviti da indukuje osećanje nepravde, uskraćenosti, bezperspektivnosti, sa jedne strane i nadmoćnosti, nedodirljivosti, distanciranosti u odnosu na ostatak društva. U tom smislu, Kwon i Cabrera (2019b: 3) tumače rezultate koji govore o većoj štetnosti ekonomske polarizacije i polarizacije statusa i moći od stope siromaštva u društvu koja, u njihovom istraživanju, nije statistički značajno korelirala sa pojavom masovnih ubistava. Okruzi sa većim stepenom ekonomske nejednakosti imaju stopu masovnih pucnjava gotovo šest puta veću od okruga koji beleže smanjenje ekonomske nejednakosti, i gotovo 17% veću u odnosu na okruge sa zanemarljivim promenama u ekonomskoj nejednakosti. Stope siromaštva ne pokazuju rezultate koji su se pojavili kao rezultat ekonomske nejednakosti. To, prema ovim autorima, svedoči da masovne pucnjave nisu povezane sa siromašnim zajednicama, već sa zajednicama u kojima postoji velika razlika između ljudi sa višim i nižim prihodima (Kwon, Cabrera, 2019b).

Iako su pojedina istraživanja potvrdila vezu između ekonomskih faktora i masovnih ubistava iz vatrenog oružja, povezujući ih i sa faktorima kao što su

nivo obrazovanja, zaposlenosti, istorija mentalnih bolesti, nacionalnost, mesto prebivališta i rasa (Meloy i dr., prema Petkovich, 2019: 31), u radu se poseban značaj daje teoriji anomije koja pojavu izrazite socijalne nejednakost dovodi u vezu sa agresijom. Kwon i Cabrera (2019a) su empirijskim podacima podržali ideju da nejednakost i naglašavanje razlika u klasi i statusu koje ona stvara može dovesti do nestabilnih i neprijateljskih okruženja. Lokalna i šira pooštavanja socijalne polarizacije i nejednakosti, kao posledice strukturne nejednakosti, kreiraju okruženja u kojima se situacioni slučajevi besa i agresije mogu dešavati češće i mogu imati kumulativne efekte na zajednicu tokom vremena (Kwon, Cabrera, 2019a). Prema nekim istraživanjima, verovatnije je da će bogatije populacije učestvovati u moralno sumnjivom ponašanju u zajednicama sa višim nego sa nižim nivoom nejednakosti, kao i da bogatiji pripadnici izrazito nejednakih populacija sebe vide kao superiornije od drugih, veruju da su zaluzniji, da resursi zajednici pripadaju njima sa pravom i manje su voljni da dele resurse koje smatraju ograničenim (Kwon, Cabrera, 2019b: 2).

Izrazita društvena polarizacija produkuje neprijateljsko i nestabilno društveno okruženje u kome privilegovani pripadnici bogatog dela populacije potencijalno razvijaju osećanje nadmoći, pa čak i svemoći, dok se istovremeno u ostatku populacije pojačava anksioznost izazvana stresom i strahom za ekonomski opstanak (Wilkinson, Pickett, 2009). U tom smislu se može uspostaviti psihologija društvene nejednakosti, koja ukazuje da su ljudi koji žive u okruženjima sa izrazitom nejednakošću skloniji usvajanju društvenih normi moći i dominacije, umesto jednakosti i reciprociteta (Kwon, Cabrera, 2019b). Izrazito takmičarski odnosi koji se uspostavljaju u ovakvim društvenim okruženjima mogu dovesti do nasilja i ubistava (Daly, 2016).

Slučaj Srbija: Ubistvo kao volja za moć

Nasilje, čini se, nikada nije samo nasilje. Ono proizlazi iz nejednakosti, kako političke, tako i perceptivne. Kroz nasilje se može ostvariti fizička i simbolička dominacija identiteta pojedinaca i grupa. Ono često nosi jednu vrstu komunikativne snage, a bol koji nanosi je fizički i simbolički. Proslava nasilja je deo kulturne produkcije identiteta, smisla i značenja, nažalost prečesto zasnovanih na nejednakosti, teroru i ideologiji (Ferrell i dr., 2008).

Transformacija srpskog društva, koja je započeta osamdesetih godina 20. veka u okviru države koja je uveliko bila iscrpljena krizom socijalizma, bila je obeležena novom, još razornijom krizom, praćenom ratnim, ekonomskim, društvenim i kulturnim devastacijama i gubicima. Nastala je podvojenost onog što vrednujemo i onoga što imamo razloga da vrednujemo. „Efekti devedesetih“ se i danas nameću kao model objašnjenja za najveći broj negativnih društvenih pojava u srpskom društvu, a posebno kada je reč o različitim oblicima kriminaliteta i nasilju kao ekstremnim posledicama sveopšte kriminalizacije i banalizacije društvene stvarnosti tog vremena. Neosporna inverzija društvenih vrednosti, koju je utemeljila tadašnja politička elita proglašavajući malverzacije za legitimni modus opstanka, uz ideološko relativiziranje zločina i nasilja, ostaje karakteristika srpske aktuelne stvarnosti u kontinuumu krize koja se iz tranzicione transformisala u ekonomsku i finansijsku (Pavićević i dr., 2013: 13). U Srbiji se stvorilo značajno socijalno raslojavanje i izražena društvena fragmentacija (Jugović, 2014: 19). Izuzetno visoka nejednakost u raspodeli dohotka predstavlja aktuelno stanje i dvadeset godina nakon demokratskih promena, predstavljajući potencijalni izvor značajne političke i društvene nestabilnosti. Srbija ima višu nejednakost u raspodeli dohotka nego bilo koja zemlja Evropske unije, što je posledica niskog redistributivnog kapaciteta poreza na dohodak i socijalnih transfera, kao i problema na tržištu rada.

Dok je u periodu socijalizma postojala društvena solidarnost kao humani odgovor na faktičku nejednakost skrivenu iza demagoški proklamovane jednakosti, u toku procesa transformacije ogoljena je ekstremna društvena i ekonomska polarizacija, a društvena solidarnost je definitivno izmeštena u polje neformalnih mreža koje podrazumevaju partikularne društvene interese. Na planu opšteg društvenog interesa zavlada je moralna tupost (Pavićević, 2014: 90). Nedostatak moralnog senzibiliteta, solidarnosti i empatije može biti objašnjenje i mnogih drugih, širih društvenih problema koji karakterišu tu zajednicu. Pored nejednakosti u ishodima, postoje indicije da je u Srbiji prisutna i nejednakost u šansama (Arandarenko i dr., 2017: 3). Društvene nejednakosti i velike socijalne razlike predstavljaju pogodujućim socijalni milje odakle izvire kriminalitet i većina drugih društvenih devijacija (Jugović i dr., 2008). Ova izrazito nejednaka raspodela, inače oskudinih resursa, predstavlja jednu od pretpostavki kontinuiteta kulture nasilja u Srbiji koja je postala bogata zemlja siromašnih građana (Arandarenko, 2022). Društveni procesi

usporene demokratizacije, problematične privatizacije i sporog ekonomskog oporavka oživali su „diskurs nenormalnosti“. Čini se da je na taj način neuspješna demokratska konsolidacija i izgradnja pravne države, skupa sa visokim, a neispunjenim očekivanjima (Matić, 2012; Stojiljković i dr., 2015), proizvela jedinu moguću posledicu - depolitizovanu, dezorijentisanu i skeptičnu naciju bez nade (Vuković, 2021).

Prethodno opisani društveni kontekst govori o tome da u srpskom društvu nisu ukinute činjenice nasilja. Paradoksalno, nasilje se, sa ili bez elemenata ideologije, pojačava na nivou cele društvene zajednice. Ono postaje nepredvidljivo, nasumično, okrenuto ka bliskom porodičnom i susedskom okruženju, surovo u svojoj proizvoljnosti i tragičnim posledicama (Pavićević, 2014: 87). U tom smislu, masovna ubistva u javnosti koja se pojavljuju kao iznenađujući negativni fenomen u Srbiji, predstavljaju derivat polarizovanog, fragmentiranog i kriminalizovanog društvenog miljea, koji možemo analizirati kroz promene u stopi ubistava tokom i nakon devedesetih godina prošlog veka. Početkom 1990-tih godina, upravo u vreme otpočinjanja socijalno-ekonomske tranzicije, raspada Socijalne Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i pratećih ratova, u Srbiji je došlo i do dramatičnih fenomenoloških promena u vezi sa homicidnim nasiljem koje su, u međuvremenu, postale njegovo manje ili više trajno obeležje (Simeunović-Patić, 2003: 34). Danas je dominantna retorika protiv svake vrste nasilja koje se smatra delinkvencijom u koju se većina ljudi ne upušta. Međutim, uprkos tome, kako Simeunović-Patić (2003) navodi, opisane fenomenološke promene imaju kao svoju posebnu karakteristiku upadljiv porast stope ubistava u većim gradova Srbije, posebno u Beogradu (urbanizacija homicida). To ima psihološke posledice na odnos pojedinca prema sebi. Uporedo sa porastom stope ubistava raste broj nerasvetljenih slučajeva ubistava, kao relativno trajno fenomenološko obeležje. Dolazi i do značajne eskalacije upotrebe vatrenog oružja, a apsolutni broj ubistava iz nehata raste kao direktna posledica ove eskalacije (Simeunović-Patić, 2003). Ovako ozbiljne socijalne posledice u srpskom društvu odražava dugotrajna prisutnost različitih oblika institucionalne neravnoteže (politička, ekonomska i pravna), koji se mešaju stvarajući atmosferu nepoverenja i cinizma među građanima. Ova neravnoteža vodi ka rastućem osećaju apatije među građanima, koji se suočavaju sa nepravdom i nemoći u odnosu na institucije. Nedostatak poverenja u političke, ekonomske i pravne strukture ima za posledicu moralni cinizam, gde građani gube veru u integritet i sposobnost tih institucija da ih

zaštite (Bulatović, 2023). U takvom okruženju, osećanja besa postaju sveprisutna, dok kulturni etosi, različito definisani i često sukobljeni, stvaraju ekvilibrijum koji sprečava uspostavljanje poverenja, solidarnosti i građanske dobre volje. Potreba za promenom institucionalne ravnoteže postaje ključna kako bi se stvorili uslovi za povratak poverenja, solidarnosti i pozitivnog društvenog angažmana. To bi moglo poslužiti kao prekretnica za izlazak iz začaranog kruga i stvaranje društva koje se zasniva na pravdi, odgovornosti i aktivnom građanstvu.

Šta je uzrok nasilja?

Ključan aspekt određivanja i razumevanja neke akcije je sticanje uvida u motivacione, emotivne, normativne, fenomenološke i intencionalne osnove te akcije. U teoriji se nude različita objašnjenja o uzrocima nasilja, na primer, frustracija, nastojanje da se stekne ili održi moć na način koji šteti drugom akteru, nepoštovanje utvrđenih društvenih normi usled anomije, racionalni izbor na osnovu analize troškova i dobiti, moralni rascep, dehumanizacija, ljutnja u čijoj je osnovi strah i slično. Pokretački princip strategija koje omogućavaju suočavanje pojedinaca i grupa sa nepredviđenim i uvek novim situacijama Bourdieu imenuje kao habitus (Bourdieu prema Pavlović, 2006). Ideja habitusa se iskazuje kao delovanje nesvesnih principa određene zajednice. Ti principi učestvuju u subjektivnoj proceni uspešnosti određenog postupka u određenoj prilici i, putem nepisanih pravila, utvrđuju „šta jeste, a šta nije za mene“ (Bourdieu prema Pavlović, 2006: 98). Bourdieu (prema Pavlović, 2006) pod terminom habitus podrazumeva sistem obrazaca ponašanja i vrednovanja, koji se sastoji od struktura spoznavanja i procenjivanja koje akteri stiču kroz trajno iskustvo zauzimanja određenog položaja u društvenom svetu. Naše predstave se stvaraju ili menjaju u zavisnosti od našeg habitusa, to jest, položaja i interesa koji su vezani za taj položaj: „Sadašnji i prošli položaj u društvenoj strukturi su ono što pojedinci kao fizička lica nose sa sobom uvek i svuda, u obliku habitusa, koji to nose kao odelo“ (Bourdieu prema Pavlović, 2006: 99). Habitus označava društvenu sposobnost pojedinca da spontano „odigra pravi potez“ u određenoj društvenoj situaciji. To je vrsta prirodnog i očekivanog reagovanja na dato okruženje, rezultat vaspitanja i obuke koju društvena grupa prenosi na svoje članove. Ova sposobnost deluje

instinktivno i doprinosi tome da pojedinac može donositi pravilne odluke u skladu sa kulturom grupe i njenim vrednostima. Otpornost, u kontekstu habitusa, podrazumeva svesnost o društvenim problemima i sposobnost delovanja protiv određenih pojava, što se postiže intervencijom u datoj situaciji.

Novija antropološka istraživanja favorizuju ideju da ljudi koriste nasilje da bi učinili adekvatnim svoje odnose. Nasilje, po pravilu, sadrži makar implicitnu etičku konotaciju kao neprihvatljivo delanje, a to je ono na šta bismo mogli svesti moral – činjenje odnosa ispravnim. Moral omogućava, poboljšava i unapređuje one odnose koji su idealizovani u jednoj kulturi. Ako neko u određenom odnosu vrši transgresiju normi, onda drugi ljudi često imaju poriv za odmazdom. Nekad se to postiže nasiljem, iako se čini da bi nasilje u tom kontekstu trebalo shvatiti široko, a ne kao oblik ponašanja, ili kao određen čin, već način prevazilaženja jaza između potencijalnog i aktuelnog, između onog što može biti i onog što jeste. Obično je teško i stresno nekog ozbiljno povrediti ili ubiti. Činjenje nasilja često ima dugoročno i visoko traumatizujuće efekte na onog ko ga vrši, pa čak indukuje i stresom izazvan poremećaj. Međutim, zahvaljujući percepciji obaveze i dužnosti kao manifestacije nastojanja da se postigne i očuva socijalna kontrola, mnogi ljudi mogu biti obučeni da budu nasilni i pod određenim uslovima mogu se naviknuti na nasilje. U takvim okolnostima, nasilje služi da bi se društveni odnosi stvarali, održavali, okončavali i poštovali (Fisk, Rai, 2014).

Nasilje je sveprisutno. Ako postoji takva stvar kao „opravdano ubistvo” ili „pravedan rat”, onda je nasilje relativno, odnosno neko nasilje je dobro (prema nekim ljudima, iz određene perspektive). Žrtva opravdanog ubistva je svakako mrtva, kao i žrtva neopravdanog, a pravedan rat može biti još smrtonosniji i brutalniji od nepravičnog. Ne postoji jedna korespondencija između skale i prihvatljivosti nasilja: manji incident može biti neopravdan, ali se veliki može opravdati. U SAD je pravo građanina da nosi oružje utvrđeno pravo. U debati o ovom pravu se, između ostalog, ističe i da se nasilni incidenti sa oružjem, po pravilu, vrše nelegalnim, a ne legalnim oružjem, što je osnov argumentovanja da zabrana prava na nošenje oružja zapravo nema efekta na krivična dela, ali zato onemogućava građaninu da se brani i odbrani. U vezi sa tim je i debata o tome da li da se dozvoli nošenje hladnog oružja, kao što je to policijska palica („pendrek”) koja je deo standardne

---

opreme mnogih policijskih službi i koristi se kao sredstvo kontrole i prinude u određenim situacijama.⁴

Društveno delovanje pojedinaca i grupa uvek se odvija unutar okvira objektivno uspostavljenih struktura i sticaja datih okolnosti. Bourdieu podseća na to da praksa koja proizilazi iz habitusa može pojedincima omogućiti samo uslovnu slobodu, sličnu slobodi koju ima namagnetisana igla koja se orijentiše prema severu (Bourdieu prema Pavlović, 2006: 99). U ovom kontekstu, ističe se da legitiman oblik nasilja države nije predmet spora, iako bi se trebalo osporavati. To nasilje postaje problematično zbog njegove sveprisutnosti, izražene kroz represivne kontrole, direktno nasilje, hapšenja, zatvaranja i ograničavanje tradicionalno nesputanih prava, poput prava na svojinu. Posebno sporno postaje državno nasilje koje je usmereno na suzbijanje organskog nasilja pojedinaca i zajednica. Ovde se otvara pitanje legitimnosti i usmerenja državnog delovanja, s obzirom na kontrast između obima nasilja koje država primenjuje i ciljeva koje navodno treba postići, posebno u odnosu na organske oblike nasilja unutar društva.

Danas se ljudsko pravo na samoodbranu tretira kao suspektno. U Srbiji je u pravnoj doktrini decenijama opstajao stav prema kome se krivičnopravni institut nužne odbrane, odnosno njenog prekoračenja, smatrao kontroverznim, a tu je reč o fenomenu organskog kvaliteta koji je u temeljima naše ukupne otpornosti. Kontekstualna analiza koncepta otpornosti može dovesti do nedoumica u ocenjivanju pojedinih problematičnih izbora i ponašanja. Državno nasilje može da guši organsko nasilje i da na taj način ugrožava osnaživanje pojedinca, kao proces ličnog razvoja, pozitivnog samodefinisanja i veština, i osnaživanje organske zajednice kao primarne forme povezivanja ljudi u zajednicu. Sa tim u vezi su i kontroverze koje se pojavljuju u vezi sa konceptom otpornosti, a odnose se na pitanje šta znači biti uspešno adaptiran. Ponašanja koja se procenjuju kao antidruštvena ili neprilagođena mogu se, u specifičnim situacijama, razumeti i kao deo strategije preživljavanja.

Habitus, kao sociološki koncept, izražava društveni položaj pojedinaca i istovremeno reflektuje društvenu distancu između tih pojedinaca i društvenih grupa. Oslanjajući se na snagu i logiku habitusa, različiti oblici međuljudske interakcije, uključujući one koje je Bourdieu opisao kao „namerni transfer u drugog” (kao što su simpatija, prijateljstvo, ljubav), pokazuju visok

---

⁴ Pendrek nije ofanzivno, nego defanzivno oružje za samoodbranu, ne koristi se kao sredstvo za vršenje oružane pljačke. Nije zabranjeno, ali iako nema eksplicitne zabrane, *de facto* je zabranjeno.

stepen usklađenosti sa specifičnim habitusom. Ova usklađenost objašnjava zašto ljudi koji dele sličan habitus često pokazuju sličan etos, slične ukuse, pa čak i sličan neverbalni jezik. Verovatnoća uspostavljanja pozitivnih odnosa znatno raste uz bolju komunikaciju i veći faktički uticaj koji pojedinac ili grupa ostvaruju u tim odnosima. U sposobnosti suočavanja sa promenama i novim okolnostima, kao i u prilagođavanju na njih, uz osećaj poverenja i optimizma, ključnu ulogu igra empatija. Empatičan pristup omogućava dublje razumevanje potreba, osećaja i perspektiva drugih ljudi, stvarajući time temelj za izgradnju poverenja i pozitivnih veza. Kroz empatiju, pojedinac postaje sposoban da saoseća s drugima, što ne samo da poboljšava interpersonalne odnose već i doprinosi boljem kolektivnom prilagođavanju na dinamične promene i izazove.

Zaključna razmatranja

Masovna ubistva iz vatrenog oružja u javnosti novija su pojava u Srbiji koja je pokrenula društveni dijalog o prevenciji nasilja. Stvaranje sigurnijeg okruženja za sve članove društva, smanjenje nasilnih incidenata i stvaranje osećaja sigurnosti i stabilnosti među građanima, teme su koje dominiraju javnim diskursom, uz obezbeđivanje efektivnog ostvarivanja ljudskih prava i jačanje solidarnosti u društvu. Sprečavanje nasilja je neophodno za stvaranje socijalne kohezije i ekonomski razvoj društva, te predstavlja dugoročnu investiciju u otpornost, održivost i prosperitet društva. Stvaranje kulture nenasilja i rešavanje temeljnih uzroka nasilja imaju dugoročni pozitivan uticaj na dobrobit svih građana.

Za sprečavanje nasilja je moralna kompetencija ključna iz nekoliko razloga. Ona nam omogućava da prepoznamo situacije u kojima se susrećemo sa moralnim dilemama ili konfliktima. Mogućnost razumevanja složenosti moralnih pitanja pomaže nam da razlikujemo između pravilnog i nepravilnog ponašanja, te da donosimo etički utemeljene odluke. Kako moralna kompetencija uključuje razvoj empatije, sposobnosti saosećanja i razumevanja osećaja i potreba drugih ljudi, razvijanje empatije nam omogućava da se stavimo u položaj nekog drugog i da razumemo kako naše postupanje može da utiču na druge, što može smanjiti sklonost ka nasilnom ponašanju.

Empatijski kapaciteti omogućavaju povezanost u zajednici, koja se u moralno izazovnim situacijama manifestuje tako što dovodi do mobilisanja motivacije za postizanje željenih moralnih ciljeva. Nizak nivo povezanosti u društvu predstavlja zabrinjavajući signal koji ukazuje na nedostatak adekvatnih resursa, kako osnovnih tako i adaptivnih. Ti resursi, među kojima se ističe moralna kompetencija, postaju ključni za uspješno suočavanje sa adaptivnim zahtevima, posebno tokom kriznih situacija. Nedostatak empatije u zajednici povećava mogućnost moralne konfuzije, čineći vrednosti nejasnim. U takvim okolnostima, društvo je izloženo većem riziku neadekvatnog reagovanja na moralne izazove. Povećanje povezanosti, razvoj moralne kompetencije i povećavanje empatije imperativi su za izgradnju društva koje može dosledno i uspješno da odgovori na (moralne) izazove koje mu postavlja okolina, jer se tako gradi atmosfera poverenja, poštovanja i međusobne podrške, koja može da smanji nasilne konflikte i promoviše harmoniju u društvu.

Literatura

- Andersson, M. B. (1994) *Sexual Selection*. Princeton. New Jersey: Princeton University Press.
- Arandarenko, M., Krstić, G., Žarković-Rakić, J. (2017) *Dohodna nejednakost u Srbiji: Od podataka do politike*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
- Arandarenko, M. (2022) Migration, Skills, and The Labour Market. U: D. Vuković (ur.) *National Human Development Report Serbia 2022*, Beograd: UNDP Serbia, str. 98-109.
- Baumeister, R., Tice, D. (1985) Self-esteem and responses to success and failure: Subsequent performance and intrinsic motivation. *Journal of Personality*, 53(3), 450–467.
- Baumeister, R., Tice, D., Hutton, D. (1989) Self-presentational Motivations and Personality Differences in Self-Esteem. *Journal of Personality*, 3, str. 547-579. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1467-6494.1989.tb02384.x>
- Baumeister, R., Smart, L., Boden, J. (1996) Relation of Threatened Egotism to Violence and Aggression: The Dark Side of High Self-esteem. *Psychological Review*, 1, str. 5-33. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-295X.103.1.5>
- Blaine, B., Crocker, J. (1993) Self-esteem and Self-serving Biases in Reactions to Positive and Negative Events: An Integrative Review. U: R. F. Baumeister (ur.) *Self-esteem: The Puzzle of Low Self-regard*. New York, London: Plenum Press, str. 55–85.

Olivera Pavićević, Aleksandra Bulatović Faktori ravnoteže u društvu koji pokreću i sprečavaju nasilje

---

Boehnke, K., Hagan, J., Hefler, G. (1998) On the Development of Xenophobia in Germany: The Adolescent Years. *Journal of Social Issues*, 3, str. 585-602. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/0022-4537.841998084>

Buss, D. M. (1995) Evolutionary Psychology: A New Paradigm for Psychological Science. *Psychological Inquiry*, 1, str.1-30. https://psycnet.apa.org/doi/10.1207/s15327965pli0601_1

Bulatović, A., Pavićević, O. (2021) *Crna ekonomija i crno društvo*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Cabrera, J., Kwon, R. (2018) Income Inequality, Household Income, and Mass Shooting in the United States. *Frontiers Public Health*, 6, article 294. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2018.00294>

Capellan, J. A., Jiao, A. Y. (2019) *Deconstructing Mass Public Shootings: Exploring Opportunities for Intervention*, Rockefeller Institute of Government.

Chiricos, T. (1987) Rates of Crime and Unemployment: An Analysis of Aggregate Research Evidence. *Social Problems*, 2, str.187-212. <https://doi.org/10.2307/800715>

Daly, M., Wilson, M. (1988) *Homicide*. New York: Aldine de Gruyter.

Daly M. (2016) *Killing the Competition: Economic Inequality and Homicide*. New Brunswick: Transaction Publishers.

Ferrell, J., Hayward, K., Young, J. (2008) *Cultural Criminology: An Invitation*. Thousand Oaks: Sage Publications Inc.

Fiske, A. P., Rai, T. S. (2015) *Virtuous Violence: Hurting and Killing to Create, Sustain and Honor Social Relationships*. Cambridge University Press.

Freeman, R. B. (1999) The Economics of Crime. *Handbook of Labor Economics*, 3C, str. 3529-3571. [https://doi.org/10.1016/S1573-4463\(99\)30043-2](https://doi.org/10.1016/S1573-4463(99)30043-2)

Galtung, J. (1969) Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 3, str. 167-191.

Garfin, D. R., Silver, R. C., Holman, E. A. (2020) The Novel Coronavirus (COVID-2019) Outbreak: Amplification of Public Health Consequences by Media Exposure. *Health Psychology*, 39, str. 355-357.

Goring, C. (1913) *The English Convict*. London: His Majesty's Stationery Office.

Grogger, J. (1997) Market Wages and Youth Crime. *Journal of Labor Economics*, 4, str.756-791. <https://doi.org/10.1086/209905>

Hadjar, A. (2004) Ellenbogenmentalität und Fremdenfeindlichkeit bei Jugendlichen. Die Rolledes Hierarchischen Selbstinteresses [*Elbow Mentality and Xenophobia*

---

among Adolescence. *The Role of Hierarchic Self-Interest*]. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Jugović, A., Brkić, M., Simeunović-Patić, B. (2008) Socijalne nejednakosti i siromaštvo kao društveni kontekst kriminala. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 2, str. 447-461.

Jugović, A. (2014) *Zapisi iz anomalije: Ogledi iz nauke o društvenim devijacijama*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Kišjuhas, A. (2015) *Telesne, individualne i društvene dimenzije emocija: Ka razvoju integrisane sociološke teorije*, Doktorska disertacija. Univerzitet u Novom Sadu: Filozofski fakultet.

Kwon, R., Cabera, J. (2019a) Socioeconomic Factors and Mass Shootings in the United States. *Critical Public Health*, 2, str.138–145. <https://doi.org/10.1080/09581596.2017.1383599>

Kwon, R., Cabera, J. (2019b) Income Inequality and Mass Shootings in the United States, *BMC Public Health*, 19. <https://doi.org/10.1186/s12889-019-7490-x>

Matić, J. (2012) (Too) High Expectations of Democracy in Serbia? Interpretation of Empirical Research Results. *Southeastern Europe*, 3, str. 304-327. <https://doi.org/10.1163/18763332-03603002>

McFarlin, D. B., Blascovich, J. (1981) Effects of Self-esteem and Performance Feedback on Future Affective Preferences and Cognitive Expectations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, str. 521–531. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.40.3.521>

Pavlović, V. (2009) Veberova koncepcija moći. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 3, str. 9-26.

Pavićević, O., Kron, L., Simeunović-Patić, B. (2013) *Nasilje kao odgovor: Socijalne i psihološke implikacije krize*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Pavićević, O. (2014) Kultura nasilja. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*. 1, str. 75-93.

Silver, R. C., Holman, A., Garfin, D. R. (2020) Coping with Cascading Collective Traumas in the United States. *Nature Human Behavior*, 5, str. 4-6. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-00981-x>

Simeunović-Patić, B. (2003) *Ubistva u Beogradu: Kriminološka studija*. Beograd: Pravna biblioteka – Vojno-izdavački zavod.

Simmel, G. (1950) *The Sociology of Georg Simmel*. Glencoe: The Free Press.

Olivera Pavićević, Aleksandra Bulatović Faktori ravnoteže u društvu koji pokreću i sprečavaju nasilje

---

Stojiljković, Z., Spasojević, D., Lončar, J. (ur.) (2015) *How to Make Intra-Party Democracy Possible? Institutional Factors and Internal Dynamics of Intra-Party Relations in Serbia*. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Toch, H. (1993) *Violent Men: An Inquiry into the Psychology of Violence*. Washington, DC: American Psychological Association.

Tooby, J., Cosmides, L. (1990) On the Universality of Human Nature and the Uniqueness of the Individual: The Role of Genetics and Adaptation. *Journal of Personality*, 1, str. 17-68. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1990.tb00907.x>

Vratuša, V. (2013) 'Nova' ili 'stara' društvena strukturisanja/raslojavanja u Srbiji, bivšim jugoslovenskim republikama i bivšim društvima 'realnog socijalizma'. U: M. Lazić, S. Cvejić (ur.) *Promene osnovnih struktura društva Srbije u period ubrzane transformacije*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, str. 46–63.

Vuković, D. (2021) Vladavina prava. U: D. Spasojević, (ur.) *Podrivanje demokratije: Procesi i institucije u Srbiji od 2010. do 2020. Godine*. Beograd: Crta, str. 17-45.

Wilkinson, R., Pickett, K. (2009) The Spirit Level. Why More Equal Societies Almost Always Do Better. *Social Justice Research*, 1. <https://doi.org/10.1007/s11211-012-0148-9>.

Wilson, W. J. (1996) *When Work Disappears*. New York: Knopf.

Internet izvori

Adams, Z. (2019) Stress of Mass Shootings Causing a Cascade of Collective Traumas. *American Psychological Association*. Dostupno na: <https://www.apa.org/monitor/2022/09/news-mass-shootings-collective-traumas>, stranici pristupljeno 12.12.2023.

Bulatović, A. (2023, 17. maj) Deca u kandžama administrativnog zla. *Danas*. Dostupno na <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/deca-u-kandzama-administrativnog-zla-autorski-tekst-majke-ucenika-os-vladislav-ribnikar-koji-je-sest-godina-isao-u-razred-sa-decakom-osumnjicenim-za-masovno-ubistvo/>, stranici pristupljeno 1.12.2023.

Graf, N. (2018) A Majority of U.S. Teens Fear a Shooting Could Happen at Their School, and Most Parents Share Their Concern. Pew Research Center. Dostupno na: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2018/04/18/a-majority-of-u-s-teens-fear-a-shooting-could-happen-at-their-school-and-most-parents-share-their-concern/>, stranici pristupljeno 12.10.2023.

Krouse, W. J., Richardson, D. (2015) *Mass Murder with Firearms: Incidents and Victims, 1999- 2013*, Congressional Research Service 7-5700. Dostupno na: www.crs.gov, stranici pristupljeno 20.12.2023.

Petkovich, T., (2022) *Socioeconomic Factors and Mass Shootings, 1982-2016*. Electronic Theses and Dissertations. 2153. Dostupno na: <https://digitalcommons.du.edu/etd/2153>, stranici pristupljeno 20.11.2023.

Smart, R., Schell, T. L. (2021) *Mass Shootings in the United States, Gun Policy in America*. Dostupno na: <https://www.rand.org/research/gun-policy/analysis/essays/mass-shootings.html>, stranici pristupljeno 11.12.2023.

Turchin, P. (2018) *The Rise of Mass Shootings during the Decline of Economic Conditions. Economics – The Next Evolution of Economics*. Dostupno na: <https://economics.com/the-connection-between-a-poor-economy-and-mass-shootings/>, stranici pristupljeno 23.11.2023.

van Geem, S. (2009) *Status and Slaughter: The Psycho-Social Factors that Influence Public Mass Murder*. All Graduate Theses and Dissertations. Utah State University. Dostupno na <https://digitalcommons.usu.edu/etd/470/>, stranici pristupljeno 17.11.2023.

OLIVERA PAVIĆEVIĆ*

ALEKSANDRA BULATOVIĆ

Factors of Social Equilibrium Shaping and Preventing Violence⁵

The continuous landscape of violence that unfolds parallel to everyday life undermines our sense of well-being, security, and trust in the effectiveness of institutions that are evidently failing to guide individuals to act and react in socially desirable ways. In the paper, the authors explore the phenomenon of violence within the framework of objectively established structures and the circumstances under which economic polarization and power polarization dominate, arguing that mass shootings represent factors that significantly influence the emergence and frequency of

---

* Dr Olivera Pavićević is a Senior Research Fellow at the Institute for Criminological and Sociological Research in Belgrade. E-mail: oliverapavicevic4@gmail.com.

Dr Aleksandra Bulatović is a Senior Research Fellow at the Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade. E-mail: aleksandra.bulatovic@instifdt.bg.ac.rs.

⁵⁷ This paper represents the result of the authors' engagement in accordance with the Working Plan and Programme of the Institute for Criminological and Sociological Research (based on contract no. 451-03-66/2024-03/200039) and according to the Agreement on the Implementation and Financing of Scientific Research of the Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade (contract no. 451-03-66/2024-03/200025) with the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia.

violence. Since moral competence is one of the key resources of society for successfully coping with adaptive demands, particularly during crises, increasing connectedness, developing moral competence, and enhancing empathy are imperatives for building a society that can consistently and effectively respond to the (moral) challenges posed by its environment. The paper aims to point towards ideas on violence prevention by affirming the importance of moral competence in preventing violence, thereby preventing moral confusion, and reducing the risk of society's inadequate response to moral challenges.

Keywords: violence, power, mass murder, morality, (im)balance.